

Μακεδονικά

Τόμ. 27, Αρ. 1 (1989)

Βασικά χαρακτηριστικά των απελευθερωτικών αγώνων των Ελλήνων της Μακεδονίας από τη μεγάλη Ελληνική Επανάσταση του 1821 ως την απελευθέρωση της

Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.91](https://doi.org/10.12681/makedonika.91)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαδόπουλος Σ. Ι. (1989). Βασικά χαρακτηριστικά των απελευθερωτικών αγώνων των Ελλήνων της Μακεδονίας από τη μεγάλη Ελληνική Επανάσταση του 1821 ως την απελευθέρωση της. *Μακεδονικά*, 27(1), 19–31. <https://doi.org/10.12681/makedonika.91>

ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΩΝ ΑΓΩΝΩΝ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821
ΩΣ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΤΗΣ*

Η μεγάλη ελληνική επανάσταση του 1821, μετά από πολύχρονον αγώνα και αμέτρητες θυσίες, οδήγησε τελικά στην ίδρυση ενός μικρού ελληνικού βασιλείου, του πρώτου ανεξάρτητου κράτους της βαλκανικής χερσονήσου, του οποίου όμως η έκταση ήταν πολύ περιορισμένη, γιατί σ' αυτό περιλαμβάνονταν μόνον η Πελοπόννησος, η Στερεά Ελλάδα, η Εύβοια και τα παρακείμενα νησιά του Αιγαίου (Κυκλάδες και Βόρειες Σποράδες). Αρκετές ελληνικές περιοχές που είχαν πάρει ενεργό μέρος στο μεγάλο ξεσηκωμό, όπως η Κρήτη, η Ήπειρος, η Θεσσαλία και η Μακεδονία, έμειναν και πάλι κάτω από τον οθωμανικό ζυγό και χρειάστηκε ένας ακόμη αιώνας περίπου για να μπορέσουν να ελευθερωθούν.

Στην εθνεγερσία του 21 η Μακεδονία είχε προσφέρει πολλά και η συνεισφορά της σε αίμα υπήρξε μεγάλη. Οι εξεγέρσεις της, κυρίως της Χαλκιδικής, του Ολύμπου και του Βερμίου, απασχόλησαν σοβαρά τις τουρκικές δυνάμεις και βοήθησαν σημαντικά στην εδραίωση της επανάστασης στη Νότια Ελλάδα. Αλλά και μετά την αιματηρή καταστολή των εξεγέρσεων στο βορειοελλαδικό χώρο οι Μακεδόνες αγωνιστές πρόσφυγες συνέχισαν, είτε σε ανεξάρτητα σώματα είτε και μαζί με άλλους Έλληνες, να μετέχουν ενεργά στον αγώνα ως τη λήξη του και θα είχε πολλά να πει κανείς για τον ηρωισμό που έδειξαν τα τέκνα της μακεδονικής γης σε διάφορες μάχες του αγώνα της ανεξαρτησίας.

Ο αποκλεισμός της Μακεδονίας από το νεοϊδρυμένο ελληνικό κράτος δεν είχε ως αποτέλεσμα και την εξάλειψη του αγωνιστικού πνεύματος των κατοίκων της. Αντίθετα μάλιστα, από την εποχή εκείνη και ως το 1912, οι Μακεδόνες, τόσο εκείνοι που ζούσαν ως πρόσφυγες στην ελεύθερη Ελλάδα όσο και οι κάτοικοι της υπόδουλης Μακεδονίας, χαρακτηρίζονται από ένα αδιάκοπο επαναστατικό πνεύμα, που εκδηλώνεται με αλληπάλληλες εξεγέρσεις, κινήματα, συνωμοσίες, σχέδια κ.λ., και τα οποία

* Εισήγηση που έγινε στο Α' Διεθνές Συνέδριο Μακεδονικών Σπουδών που οργανώθηκε στη Μελβούρνη της Αυστραλίας (4-12- Φεβρουαρίου 1988) από το Αυστραλιανό Ινστιτούτο Μακεδονικών Σπουδών.

δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια συνέχεια παρόμοιων εξεγέρσεων, κινημάτων και επαναστατικών σχεδίων της περιόδου της τουρκοκρατίας.

Κύριοι σταθμοί των απελευθερωτικών αγώνων των Ελλήνων της Μακεδονίας κατά τη μετεπεναστατική περίοδο και ως την απελευθέρωση της περιοχής υπήρξαν οι εξεγέρσεις του 1854 κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, η επανάσταση του 1878 κατά την περίοδο της μεγάλης κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος του 1875-1878 και ο Μακεδονικός Αγώνας.

Δεν έχουμε βέβαια την πρόθεση, μέσα στα στενά χρονικά όρια μιας ανακοίνωσης, να εξιστορήσουμε με λεπτομέρεια τόσο τα μεγάλα αυτά γεγονότα όσο και άλλα παρόμοια, μικρότερης σημασίας. Κάτι τέτοιο θα ήταν όχι μόνον αδύνατο, αλλά και ανώφελο κατά τη γνώμη μας, γιατί τα περισσότερα από αυτά είναι σ' όλους, λίγο ή πολύ, γνωστά. Σκοπός μας είναι να επισημάνουμε μερικά βασικά χαρακτηριστικά των νεώτερων αυτών αγώνων των Μακεδόνων σε σύγκριση με τα προηγούμενα απελευθερωτικά κινήματα των ίδιων, αλλά και των υπόλοιπων Ελλήνων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, και να διαπιστώσουμε τις ομοιότητες και διαφορές που υπάρχουν ανάμεσά τους.

Όσον αφορά τους αγώνες της περιόδου της τουρκοκρατίας η Μακεδονία παρουσιάζει κάποια διαφορά από τη Νότια Ελλάδα, που οφείλεται πιο πολύ στη γεωγραφική θέση της. Η περιοχή αυτή βρισκόταν έξω από τον κυρίως αγωνιστικό χώρο, στον οποίο συγκρούονταν τα δυτικά χριστιανικά κράτη με την οθωμανική αυτοκρατορία, γεγονός που, ως ένα σημείο, αποτελούσε και μια σοβαρή γενεσιουργό αιτία των επαναστατικών κινημάτων των Ελλήνων (εξαίρεση βέβαια αποτελεί η εμφάνιση των Ρώσων στο Αιγαίο και τις ακτές της Μακεδονίας μετά το 1770). Από την άλλη επίσης πλευρά, ο μαζικός εποικισμός Γιουρούκων και Κοινιάρων Τούρκων στις περιοχές Λαγκαδά, Σερρών, Δράμας, Γενιτσών, Κοζάνης, Πτολεμαΐδας και άλλες, και η ύπαρξη μεγάλων διοικητικών και στρατιωτικών κέντρων (κυρίως της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου), καθιστούσαν πιο βαρύ τον οθωμανικό ζυγό στη Μακεδονία και περιόριζαν τις δυνατότητες για επαναστατικά κινήματα. Μολαυτά η ιστορική συνείδηση και το αγωνιστικό πνεύμα των Ελλήνων της Μακεδονίας, καθώς και η συμμετοχή τους σ' όλους τους απελευθερωτικούς αγώνες του έθνους, ιδίως στην επανάσταση του 1821, ήταν εφάμιλλα με εκείνα των άλλων Ελλήνων.

Βασικά χαρακτηριστικά των αγώνων των Ελλήνων επί τουρκοκρατίας ήταν, όπως ξέρουμε, τα εξής: 1) η *εξάρτηση* ή η *σύνδεσή* τους με τις

διάφορες ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Βενετία, Ισπανία, Αυστρία, Ρωσία, Γαλλία) που βρίσκονταν κατά καιρούς σε πόλεμο με την οθωμανική αυτοκρατορία, 2) ο σταθερά ελληνικός ιδεολογικός τους χαρακτήρας που απέβλεπε όχι στην αντικατάσταση της «σκληρής» μουσουλμανικής τυραννίας με την «ήπια» κυριαρχία κάποιας ευρωπαϊκής Δύναμης, αλλά στην ίδρυση ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, και 3) η καθολική συμμετοχή των υποδούλων στους αγώνες, κάτι που εκδηλώνονταν με την αγωνιστική δράση όλων των φορέων του Ελληνισμού, δηλαδή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, του Κλεφταρματολισμού, των Κοινοτήτων (προκρίτων κ.λ.) της ανερχόμενης αστικής τάξης, των μορφωμένων ανθρώπων, αλλά και του απλού λαού.

Τα παραπάνω γνωρίσματα από τα οποία το πρώτο, δηλαδή το χαρακτηριστικό της σύνδεσης των αγώνων με τις ξένες Δυνάμεις, αντικαταστάθηκε μετά την ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας από το στοιχείο της αυτοπεποίθησης τα συναντούμε και σ' όλα τα απελευθερωτικά κινήματα των Μακεδόνων τόσο κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας όσο και κατά την επανάσταση του 1821.

Μετά την ίδρυση του πρώτου ελληνικού κράτους τα παραπάνω χαρακτηριστικά είτε διατηρούνται αυτούσια είτε διαφοροποιούνται κάπως είτε, τέλος, προστίθενται σ' αυτά και άλλα που γεννιούνται από την αλλαγή μερικών δεδομένων στο χώρο της Μακεδονίας.

Έτσι, το μεν χαρακτηριστικό της καθολικής συμμετοχής παραμένει αναλλοίωτο και σε κάθε απελευθερωτική προσπάθεια των Μακεδόνων μπορούμε εύκολα να διαπιστώσουμε τη συνύπαρξη και συνεργασία όλων των φορέων (Εκκλησίας, κλεφταρματολών, προκρίτων, αστών, μορφωμένων και απλού λαού), ενώ το γνώρισμα του ελληνικού ιδεολογικού προσανατολισμού διαφοροποιείται μόνον ελαφρά και ενσωματώνεται στη «Μεγάλη Ίδέα» του Ελληνισμού. Τώρα όμως επανέρχεται ισχυρό το στοιχείο της σύνδεσης ή εξάρτησης. Χωρίς να μπορούμε να αποκλείσουμε και περιπτώσεις κατά τις οποίες οι Μακεδόνες κινήθηκαν και με δική τους εντελώς πρωτοβουλία, βασικά κάθε αγωνιστική τους προσπάθεια μετά την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα είναι στενά συνδεδεμένη και εξαρτημένη από τις αποφάσεις που παίρνονται στην πρωτεύουσα του ελεύθερου ελληνικού κράτους, την Αθήνα. Αυτό ήταν, ασφαλώς, πολύ φυσικό, άσχετα αν η λανθασμένη, καμιά φορά, εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους απέβαινε σε βάρος των συμφερόντων του Ελληνισμού της Μακεδονίας. Ακόμη, μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, και ιδίως στις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και στην πρώτη του 20ού αιώνα οι απελευθερωτικοί αγώνες των Ελλήνων της Μακεδονίας αποκτούν

μια νέα διάσταση, γίνονται πολύμορφοι και αποβλέπουν σε περισσότερους από έναν στόχους. Την εποχή αυτή οι προσπάθειες των Μακεδόνων δεν αποσκοπούν μόνο στην αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, αλλά και (κυρίως) στην αντιμετώπιση των ξένων επιβουλών και ιδίως της βουλγαρικής, και δεν διεξάγονται μόνο με τη μορφή ένοπλης σύγκρουσης, αλλά και σκληρού αγώνα και σε άλλους τομείς, όπως στον εκκλησιαστικό, εκπαιδευτικό, πολιτιστικό, κοινωνικό κ.λ. Θα μπορούσε μάλιστα να ισχυριστεί κανείς ότι ο δεύτερος αυτός στόχος, η αντιμετώπιση δηλαδή της ξένης επιβουλής, είναι και ο πιο σημαντικός, μια και ο πρώτος, η αποτίναξη του τουρκικού ζυγού θεωρείται σχεδόν σαν κάτι δεδομένο που δεν θα αργήσει να έλθει.

Ας ρίξουμε όμως μια σύντομη ματιά και στα γεγονότα της περιόδου αυτής, αν και άλλοι από τους συνέδρους αναφέρθηκαν ήδη ή θα αναφερθούν σ' αυτά, από διαφορετική ίσως σκοπιά και με περισσότερες λεπτομέρειες.

Είναι γεγονός ότι από τη λήξη του ένοπλου αγώνα του 1821 και μέχρι την έναρξη του Κριμαϊκού Πολέμου οι απελευθερωτικές προσπάθειες των Ελλήνων της Μακεδονίας δεν σταμάτησαν ουσιαστικά ποτέ και εκδηλώνονταν συνεχώς με τη δράση μικρών επαναστατικών σωμάτων που στρέφονταν κατά των Τούρκων. Τον πυρήνα της αντίστασης αυτής τον αποτελούσαν οι Μακεδόνες οπλαρχηγοί, τόσο εκείνοι που είχαν εγκατασταθεί ως πρόσφυγες στις Βόρειες Σποράδες και σ' άλλα μέρη της ελεύθερης Ελλάδας όσο και αυτοί που είχαν παραμείνει στα βουνά της υπόδουλης Μακεδονίας. Μέσα σ' αυτό το κλίμα μπορούμε να εντάξουμε και τις ενέργειες των οπλαρχηγών Διαμαντή και Κώστα Νικολάου, Γεωργίου και Αθανασίου Σύρου, Τόλιου Λάζου, Θεοδώρου Ζιάκα, των ηγουμένων των μονών Αγίου Διονυσίου και Πέτρας του Ολύμπου, και της μονής Μακρυρράχης των Πιερίων, και άλλων που από τον Νοέμβριο του 1827 και μέχρι τα μέσα του 1829 έρχονται σ' επαφή με τον Καποδίστρια σε μια προσπάθειά τους ν' αναζωπυρώσουν τον επαναστατικό αγώνα στη Μακεδονία πριν από τον οριστικό καθορισμό των συνόρων του ελληνικού κράτους. Αλλά και στα επόμενα χρόνια, όταν θα έχει πια λήξει οριστικά το θέμα των συνόρων, στη Μακεδονία παρατηρείται μια συνεχής αντιτουρκική δραστηριότητα κλεφταρματολικών σωμάτων, όπως του Χαρίση, του Πιτσιάβα, του Νικ. Ζέρβα και άλλων.

Λίγα χρόνια αργότερα, κατά τη διάρκεια της τουρκοαιγυπτιακής κρίσης των ετών 1831-1841, που συντάραξε την οθωμανική αυτοκρατορία και δημιούργησε την εντύπωση της επικείμενης κατάρρευσής της, παράλληλα προς την Κρητική εξέγερση του 1841 δημιουργήθηκε κατάλ-

ληλο κλίμα και για την επαναστατική κινητοποίηση του Ελληνισμού της Μακεδονίας. Ήδη από το 1839, με πρωτοβουλία του γνωστού Μακεδόνα αγωνιστή Τσάμη Καρατάσου, του στρατηγού Μακρυγιάννη, του οπλαρχηγού Γ. Βελέντζα, και άλλων, στάλθηκε στα Μαντεμοχώρια της Χαλκιδικής ο Καβαλιώτης Δαρίων Καρατζόγλου, για να οργανώσει ένα κίνημα, το οποίο όμως δεν ευοδόθηκε τελικά. Παράλληλα, είχε ξεκινήσει για το Άγιον Όρος και ο Καρατάσος, που αναγκάστηκε, όμως να σταματήσει στο Πήλιο εξαιτίας μιας θαλασσοταραχής.

Η πρώτη σημαντική μετά το 1821 εξέγερση των Μακεδόνων είναι η επανάσταση του 1854 κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856).

Τότε, με την έναρξη της ρωσοτουρκικής σύρραξης, που προοιωνιζόταν και πάλι τη διάλυση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, το μικρό ελληνικό βασίλειο και ο Όθων, ένθερμος οπαδός της «Μεγάλης Ιδέας», εκδήλωσαν φανερά τη συμπάθειά τους προς τη Ρωσία και πίστεψαν ότι ήλθε η κατάλληλη στιγμή για την απελευθέρωση των υπόδουλων αδελφών. Έτσι, με τη συμπαράσταση του ελληνικού κράτους, άρχισε από τον Ιανουάριο του 1854 η επανάσταση στην περιοχή της Άρτας, η οποία ξαπλώθηκε γρήγορα στην υπόλοιπη Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την πιο απομακρυσμένη Μακεδονία.

Μολονότι η Μακεδονική επανάσταση του 1854 δεν είχε την έκταση και την ένταση της Ηπειροθεσσαλικής, γιατί ο χάρος αυτός δεν συνόρευε με το ελληνικό κράτος, έχουμε και εδώ μια σοβαρή εξέγερση που εκδηλώνεται σε τρεις κυρίως περιοχές: την περιφέρεια των Γρεβενών, τη Χαλκιδική και την περιοχή του Ολύμπου και της Όσσας. Στην περιοχή των Γρεβενών οι επαναστάτες, με επικεφαλής το γνωστό αρματολό Θεόδωρο Ζιάκα, νικούν τους Τούρκους στο χωριό Διμηνίτσα και αποκρούουν σφοδρές επιθέσεις τους στο Σπήλαιο τον Μάιο του 1854, ενώ ταυτόχρονα ο συνταγματάρχης Τσάμης Καρατάσος, που είχε ανακηρυχθεί «Αρχιστράτηγος της Μακεδονίας», ξεκίνησε μ' ένα σώμα 500 περίπου ανδρών από τις Βόρειες Σποράδες και στις 16 Απριλίου αποβίβαστηκε στο νότιο άκρο της Σιθωνίας. Από εκεί, αφού απελευθέρωσε τη Σιθωνία, προχώρησε στο εσωτερικό της Χαλκιδικής, απελευθέρωσε τον Πολύγυρο και αγτιμετώπισε μ' επιτυχία τουρκικές επιθέσεις στην Ορμούλια και τη Γαλάτιστα. Επιτυχείς επίσης συγκρούσεις έγιναν και στην Αρναία, τη Μεγάλη Παναγιά, τα Βραστά και αλλού. Τελικά όμως ο Καρατάσος αναγκάστηκε να υποχωρήσει στο Άγιον Όρος και από εκεί να επιστρέψει, στα μέσα Ιουνίου, στην Εύβοια. Την ίδια εποχή που βρίσκονταν σε εξέλιξη οι εκστρατείες του Ζιάκα και του Καρατάσιου είχε ξε-

σπάσει η εξέγερση και στην περιοχή της Όσσας και του Ολύμπου, και οι επαναστάτες είχαν φθάσει ως τα περίχωρα της Κατερίνης.

Είναι βέβαια γεγονός ότι τα παραπάνω κινήματα δεν έφεραν κανένα αποτέλεσμα. Τα κυριότερα αίτια της αποτυχίας τους ήταν ο κακός προγραμματισμός, η έλλειψη συντονισμού, η παρουσία ισχυρών τουρκικών δυνάμεων στην περιοχή και, ιδιαίτερα, η επέμβαση των Αγγλογάλλων που είχαν στο μεταξύ ταχθεί στο πλευρό της Τουρκίας και είχαν καταλάβει τον Πειραιά και την Αθήνα στις 26 Μαΐου 1854, αναγκάζοντας έτσι τον Όθωνα να υποκύψει στις πιέσεις τους. Παρά την αποτυχία τους όμως τα παραπάνω κινήματα, με τη θερμή συμπαράσταση και συμμετοχή των υπόδουλων Μακεδόνων και τη γρήγορη εξάπλωσή τους, έδειξαν για μια ακόμη φορά ότι το αγωνιστικό πνεύμα του Ελληνισμού της Μακεδονίας δεν είχε χαθεί.

Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο οι συνθήκες στη Μακεδονία αρχίζουν να διαφοροποιούνται. Η ηττημένη Ρωσία αλλάζει πια την πολιτική της, παύει να υποστηρίζει αδιάκριτα όλους τους υπόδουλους χριστιανούς της Βαλκανικής και υψώνει στο εξής τη σημαία του Πανσλαβισμού στρέφοντας το ενδιαφέρον της μόνο προς τους Σλάβους χριστιανούς της Βαλκανικής. Μάλιστα, για να πραγματοποιήσει τα σχέδιά της, αγκαλιάζει μια νέα εθνότητα, τους Βουλγάρους. Τα επακόλουθα της μεταστροφής αυτής της ρωσικής πολιτικής θα τα δοκιμάσει ο Μακεδονικός Ελληνισμός κατά την επόμενη κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, δυο δεκαετίες περίπου αργότερα, όταν θα κινδυνέψει να καταποντιστεί από το δημιούργημα της ρωσικής δύναμης, από τη Μεγάλη Βουλγαρία της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Η δυναμική παρουσία των Βουλγάρων στο προσκήνιο, που κάνουν την εμφάνισή τους κατά τη δεκαετία του 60 και την επισημοποιούν με την ίδρυση της Εξαρχίας το 1870, επιβάλλει στον Ελληνισμό της Μακεδονίας μια νέα μορφή αγώνα, πολύ πιο σκληρού από τον προηγούμενο.

Στο μεταξύ η αγωνιστική δραστηριότητα των Ελλήνων της Μακεδονίας δεν είχε σταματήσει παρά την αποτυχία των εξεγέρσεων του 1854. Αντίθετα, κάτω μάλιστα και από την επίδραση της μεγάλης Κρητικής επανάστασης του 1866-1869, ενισχύθηκε, πράγμα που μπορούμε να το συμπεράνουμε από μερικά χαρακτηριστικά γεγονότα, όπως είναι η μικρή επιχείρηση του Λεωνίδα Βούλγαρη στη Χαλκιδική τον Απρίλιο του 1866, η ίδρυση στη Δυτική Μακεδονία το 1867 μιας νέας Φιλικής Εταιρείας από τον Αναστάσιο Πηχεών, πολλούς επιφανείς εκπαιδευτικούς, εμπόρους, οπλαρχηγούς κ.λ. της περιοχής, και άλλα. Την ίδια όμως χρονική περίοδο αυξήθηκε και η βουλγαρική διείσδυση στη Μακεδονία, ενώ

παράλληλα εμφανίστηκαν και άλλοι κίνδυνοι με τη μορφή νέων προπαγανδών (ρουμανικής, σερβικής, καθολικής και προτεσταντικής).

Η δεύτερη σημαντική εξέγερση των Μακεδόνων μετά την επανάσταση του 1821 θα γίνει κατά την περίοδο της μεγάλης κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος των ετών 1875-1878. Κατά τη διάρκεια της κρίσης αυτής και ιδίως με την έναρξη του ρωσοτουρκικού πολέμου τον Απρίλιο του 1877 ο Ελληνισμός της Μακεδονίας δραστηριοποιείται έντονα και ετοιμάζεται να ξεσηκωθεί. Στην προσπάθειά του του συμπαραστέκονται και τον ενισχύουν οι Μακεδόνες πρόσφυγες της ελεύθερης Ελλάδας και το ελληνικό κράτος. Την κύρια ευθύνη για την προετοιμασία και τη διεξαγωγή του αγώνα την έχει αναλάβει από τον Ιανουάριο του 1878 η «Μακεδονική Επιτροπή» που είχε συσταθεί στην Αθήνα με μέλη τους διακεκριμένους δικηγόρους Στέφανο Δραγούμη και Λεωνίδα Πασχάλη, τον Κρουσοβίτη καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Ιωάννη Πανταζίδα, τον στρατιωτικό γιατρό Γεώργιο Παπαζήση και τον Μακεδόνα (από τη Νέα Πέλλα της Αταλάντης) καθηγητή Νικ. Χαλκιόπουλο. Η επιτροπή αυτή, που ψυχή της ήταν ο Δραγούμης, φρόντιζε για τη στρατολογία εθελοντών και τη συγκέντρωση όπλων, πολεμοφοδίων και χρημάτων.

Μολονότι οι προετοιμασίες για την επανάσταση είχαν αρχίσει από το 1876, τελικά, εξαιτίας κυρίως του δισταγμού και της αναποφασιστικότητας της ελληνικής κυβέρνησης, τα κινήματα στη Μακεδονία ξεσπασαν αργά, στα τέλη Φεβρουαρίου του 1878, όταν οι Ρώσοι είχαν πια συντρίψει την τουρκική αντίσταση. Η εξέγερση εκδηλώθηκε στην αρχή στον Όλυμπο, όταν στην παραλία του Λιτοχώρου αποβιβάστηκε ένα σώμα εθελοντών υπό τον λοχαγό Κοσμά Δουμπιώτη και ενώθηκε με τους ντόπιους επαναστάτες. Παράλληλα, στον Κολινδρό της Πιερίας κήρυξε την έναρξη του αγώνα ο επίσκοπος Κίτρος Νικόλαος.

Στις 19 Φεβρουαρίου 3 / Μαρτίου 1878 σχηματίστηκε στο Λιτόχωρο η «Προσωρινή Κυβέρνησις της Μακεδονίας» με πρόεδρο τον Λιτοχωρινό πρόκριτο Ευάγγελο Κοροβάγγο, την ίδια όμως μέρα είχε υπογραφεί και η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου που τερμάτισε τον ρωσοτουρκικό πόλεμο και επέβαλε την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας.

Οι επαναστάτες κυριάρχησαν γρήγορα στην περιοχή της Πιερίας και του Ολύμπου, και το κίνημα επεκτάθηκε μ' επιτυχία και στη Δυτική Μακεδονία (από την Κοζάνη ως το Μοναστήρι), όπου σχηματίστηκε επίσης (στο όρος Βούρινο) η «Προσωρινή Κυβέρνησις της εν Μακεδονία επαρχίας Ελιμείας», με πρόεδρο τον Ιωάννη Γκοβεδάρο. Όμως, οι διεθνείς συνθήκες ήταν πια δυσμενείς και έτσι οι επαναστάτες αναγκά-

στηκαν ν' αποχωρήσουν με συνθήκη από το νότιο τμήμα της Μακεδονίας τον Μάιο του 1878. Στη Δυτική Μακεδονία, για την οποία ο κίνδυνος από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ήταν μεγαλύτερος, οι επαναστατικές ενέργειες συνεχίστηκαν ως το τέλος του έτους, δηλαδή και μετά την αποτροπή από το Συνέδριο του Βερολίνου (Ιούνιος 1878) του κινδύνου της Μεγάλης Βουλγαρίας.

Η Μακεδονική επανάσταση του 1878, που κύριο γνώρισμά της υπήρξε η καθολική συμμετοχή των υπόδουλων Ελλήνων της Μακεδονίας (ιεράρχες και άλλοι κληρικοί, πρόκριτοι, οπλαρχηγοί, έμποροι, άνθρωποι των γραμμάτων και απλός λαός), μπορεί να μην οδήγησε στην απελευθέρωση της περιοχής, αλλά κατέδειξε τον δυναμισμό των κατοίκων της και την ελληνική αντίδραση στους απαράδεκτους όρους της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Δεν χωράει αμφιβολία ότι τα γεγονότα αυτά επηρέασαν τις αποφάσεις των Δυνάμεων στο Συνέδριο του Βερολίνου (Ιούνιος 1878), αποτέλεσμα του οποίου υπήρξε η ένωση της Θεσσαλίας και της περιοχής της Αρτας με την Ελλάδα το 1881. Έτσι η Μακεδονία μετατράπηκε πια σε «όμορη» επαρχία του ελληνικού κράτους. Η ίδια επίσης επανάσταση μπορεί να χαρακτηριστεί ως η τελευταία του είδους της, με αντιτουρκικό δηλαδή καθαρά χαρακτήρα, εξέγερση των Ελλήνων της Μακεδονίας και, αν δίνουμε κάπως στενότερο περιεχόμενο στον όρο «απελευθερωτικοί αγώνες», θα έπρεπε ίσως να σταματήσουμε εδώ. Δεν μπορούμε όμως ν' αφήσουμε έξω από το θέμα μας και τον Μακεδονικό Αγώνα, που είχε και αυτός την έννοια ενός απελευθερωτικού αγώνα όχι μόνον εναντίον του κατακτητή που ήδη υπήρχε, του Τούρκου, αλλά και εναντίον του ζυγού εκείνου που κινδύνευε, αντικαθιστώντας τον πρώτο, να επιβληθεί στον Ελληνισμό της Μακεδονίας.

Στο λιγοστό χρόνο που έχουμε ακόμη στη διάθεσή μας δεν θα δοκιμάσουμε ασφαλώς να εξιστορήσουμε τα γεγονότα του νεότερου αυτού έπους των Ελλήνων της Μακεδονίας, γιατί κάτι τέτοιο είναι αδύνατο, μια και ο Μακεδονικός Αγώνας θα μπορούσε μόνος του ν' αποτελέσει το θέμα ενός επιστημονικού συμποσίου. Εκείνο που θα επιχειρήσουμε είναι η επισήμανση των κύριων γνωρισμάτων του και παράλληλα η διατύπωση μερικών απόψεων.

Και αρχίζουμε πρώτα από το περιεχόμενο του όρου «Μακεδονικός Αγώνας» που, κατά παράδοση, καθιερώθηκε να σημαίνει κυρίως την ένοπλη ελληνοβουλγαρική αναμέτρηση κατά τα έτη 1904-1908 για τη διαδοχή της οθωμανικής εξουσίας στη Μακεδονία. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι απόλυτα σωστό, γιατί η αναμέτρηση αυτή είχε αρχίσει αρκετές δε-

κατίες ωριότερα και διεξαγόταν με σκληρότητα και πείσμα σε διάφορους τομείς (θρησκευτικό, εκπαιδευτικό, πολιτιστικό, κοινωνικό κ.λ.). Αλλά και ο ένοπλος ακόμη αγώνας ξεπερνάει τα παραπάνω χρονικά όρια, γιατί πριν από τη δράση του Παύλου Μελά και των άλλων επώνυμων αρχηγών των Μακεδονικών ανταρτικών σωμάτων υπήρξε μια αδιάκοπη δραστηριότητα επαναστατικών ομάδων, που αρχίζει από την επανάσταση του 1878 ή μάλλον τη συνεχίζει. Σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει να εντάξουμε λ.χ. την επαναστατική δραστηριότητα του Αναστ. Πηχεών και των συνεργατών του (τα λεγόμενα «Πηχεωνικά»), τη δράση των ανταρτικών σωμάτων του Αθ. Μπρούφα, καθώς και των Μυλωνά και Καψαλόπουλου, Πλατή, Βερβέρα, Παπαδήμα και άλλων, που οργανώθηκαν από την «Εθνική Εταιρεία» στα 1896-1897, του αγώνα του καπετάν Κώτα μετά το 1897, καθώς και τη δράση των ομάδων των καπετάν Βαγγέλη Στρεμπενιώτη, Λάκη Πύρζα, Ναούμ Σπανού, Δημ. Νταλίπη και πολλών άλλων, που καλύπτουν την περίοδο 1901-1904.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω πιστεύουμε ότι θα έπρεπε να διευρυνθεί το περιεχόμενο του όρου «Μακεδονικός Αγώνας» με συμβατικά χρονικά όρια το 1870 (Βουλγαρικό Σχίσμα) με 1912 (απελευθέρωση της Μακεδονίας), μια και πρόκειται για τον ίδιο αγώνα του Ελληνισμού της Μακεδονίας που διεξήχθη σε διαδοχικές ή και παράλληλες φάσεις και στους διάφορους τομείς που προαναφέραμε.

Βασικός στόχος του αγώνα ήταν, παράλληλα με την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, η αντιμετώπιση της βουλγαρικής, κατά κύριο λόγο, απειλής για τη Μακεδονία, και κατά δεύτερο λόγο η εξουδετέρωση των μικρότερων κινδύνων που προέρχονταν από τη δραστηριότητα άλλων κινήσεων (ρουμανικής, αλβανικής και σερβικής).

Η βουλγαρική απειλή, που πυροδοτήθηκε από την ίδρυση της Εξαρχίας το 1870, ακολούθησε μια γοργή ανοδική πορεία με κύριους σταθμούς το 1878 (Συνθήκη Αγίου Στεφάνου, Συνέδριο Βερολίνου και ίδρυση της Βουλγαρικής Ηγεμονίας), το 1885 (πραξικοπηματική προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τη Βουλγαρία), το 1893 (ίδρυση στη Ρέσνα της αυτονομιστικής «Μυστικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης», που από το 1896 μετονομάστηκε σε «Εσωτερική Μακεδονοαδριανοπολιτική Επαναστατική Οργάνωση»), το 1895 (ίδρυση στη Σόφια της «Ανώτατης Μακεδονικής Επιτροπής», του Värhoven Komitet) και το 1903 (εξέγερση του Ilinden). Αντίθετα, η δράση της Ελλάδας δεν μπορούμε να πούμε ότι ακολούθησε την ίδια πορεία. Απορροφημένο το ελληνικό κράτος από το Κρητικό ζήτημα και μειωμένο από την ήττα του 1897 άργησε να αντιληφθεί τη σοβαρότητα του κινδύνου που διέτρεχε η Μα-

δονία, παρ' όλη την ανησυχία που εκδήλωναν οι Έλληνες της Μακεδονίας, καθώς και μερικοί εκπρόσωποί του σ' αυτήν, όπως λ.χ. ο Ίων. Δραγούμης. Μόνον μετά το Πίνδα θα αφυπνισθεί τραγικά η κοινή γνώμη της Ελλάδας και οι ιδύνοντες. Τότε θα ιδρυθεί στην Αθήνα το «Μακεδονικό Κομιτάτο» με πρόεδρο τον Δημ. Καλαποθάκη, διευθυντή της εφημερίδας «Έμπρός» και η συμπαραστάση της μητέρας Ελλάδας προς τον αγωνιζόμενο Ελληνισμό της Μακεδονίας θα γίνει πιο ουσιαστική και αποτελεσματική. Ο θάνατος, τον επόμενο χρόνο, του Παύλου Μελά θα κάνει την αφύπνιση αυτή πιο έντονη.

Κύριο γνώρισμα που διακρίνει τον Μακεδονικό Αγώνα από τους προηγούμενους απελευθερωτικούς αγώνες των Ελλήνων της Μακεδονίας είναι ότι υπήρξε ένας αγώνας πολυμέτωπος και ιδιαίτερα πολύμορφος. Αλλά και ως προς τη γεωγραφική εξάπλωσή του ξεχωρίζει ο αγώνας αυτός. Ενώ τα προηγούμενα κινήματα διεξάγονταν κυρίως στο νότιο τμήμα της Μακεδονίας (Χαλκιδική-Όλυμπος) ή και στις ορεινές περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, ο αγώνας αυτός, ακόμη και με την ένοπλη μορφή του, ξαπλώθηκε σ' όλο το χώρο ως τη βόρεια ζώνη (την Πελαγονία) και ως την Ανατολική Μακεδονία. Επίσης, δεν περιορίστηκε μόνο στις ορεινές περιοχές, αλλά επεκτάθηκε και στον πεδινό χώρο, ακόμη και στη λίμνη των Γεντισών, στα χωριά και στις πόλεις. Με τις άλλες, τέλος, μορφές του (θρησκευτική, εκπαιδευτική κ.λ.) ο Μακεδονικός Αγώνας κάλυψε και την τελευταία γωνιά της μακεδονικής γης.

Ως προς τον ιδεολογικό χαρακτήρα του ο Μακεδονικός Αγώνας ήταν ένας αγώνας βασικά εθνικός-ελληνικός, ενταγμένος μέσα στη «Μεγάλη Ιδέα», και αποτελούσε ένα βήμα προς τα εμπρός για την υλοποίησή της. Ακόμη και σε περιοχές που σε ορισμένες χρονικές περιόδους είχε μόνο τη μορφή μιας θρησκευτικο-εκπαιδευτικής πάλης, δεν έπαυε ο αγώνας αυτός να έχει ελληνικό εθνικό χαρακτήρα, γιατί η εμμονή στην Ορθοδοξία και η προσήλωση στην ελληνική παιδεία δεν σήμαινε τίποτε άλλο από πίστη στην ιδέα του Ελληνισμού, τίποτε διαφορετικό από εθνική συνείδηση.

Το χαρακτηριστικό της εξάσθησης υπάρχει ασφαλώς και στον Μακεδονικό Αγώνα και αναφέρεται σε δύο κέντρα: το Οικουμενικό Πατριαρχείο από τη μία, και το ελληνικό κράτος, που συνόρευε ήδη με τη Μακεδονία, από την άλλη. Το πρώτο επηρέαζε, κατά κύριο λόγο, τον αγώνα στον θρησκευτικό τομέα και, εν μέρει, στον εκπαιδευτικό και κοινωνικό, ενώ από το δεύτερο εξαρτιόταν βασικά η ένοπλη μορφή του αγώνα και, εν μέρει, η πάλη στον εκπαιδευτικό, τον κοινωνικό και τον πολιτιστικό τομέα. Η εξάρτηση όμως αυτή δεν ήταν απόλυτη και φοβούμαστε ότι

είχε ίσως υπερτονιστεί η σημασία της συμπαράστασης του ελληνικού κράτους σε βάρος της προσφοράς του αυτόχθονος στοιχείου, των Ελλήνων δηλαδή της Μακεδονίας. Λειτουργήσε, φαίνεται, και εδώ ο νόμος της προβολής του επώνυμου στοιχείου σε βάρος των ανώνυμων. Πάντως, αμφιβάλουμε αρκετά για το αν θα μπορούσαν να φέρουν ουσιαστικό αποτέλεσμα η χρηματική ενίσχυση, τα λίγα όπλα, οι μερικές δεκάδες των αξιωματικών του ελληνικού στρατού και οι λίγες εκατοντάδες εθελοντών (από τους οποίους, εξάλλου, αρκετοί ήταν στην καταγωγή Μακεδόνες) χωρίς την καθολική αγωνιστική κινητοποίηση των εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων της Μακεδονίας και χωρίς τις προσφορές και τις κάθε είδους θυσίες τους.

Αυτό ακριβώς το τελευταίο γνώρισμα, η *καθολική* δηλαδή συμμετοχή στον αγώνα όλων των φορέων, αποτελεί και το κυριότερο χαρακτηριστικό του Μακεδονικού Αγώνα και δεν θα ήταν ίσως υπερβολή, αν του έδινε κανείς το χαρακτηρισμό του *παλλαϊκού αγώνα* με την έννοια ότι συμμετείχαν σ' αυτόν όλοι οι φορείς του Έθνους και κάθε κοινωνική τάξη του λαού.

Στην πρωτοπορεία του αγώνα, όπως είχε συμβεί και άλλες φορές στο παρελθόν, βρέθηκε και πάλι η Εκκλησία. Εξάλλου και η πρώτη μορφή της σύγκρουσης έγινε στο θρησκευτικό πεδίο. Όπως και στους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας, έτσι και τώρα η εμμονή στην προγονική πίστη, δηλαδή την Ορθοδοξία και το Οικουμενικό Πατριαρχείο, σήμαινε ταυτόχρονα και προσήλωση στην ιδέα του Ελληνισμού, και είναι πολλές οι περιπτώσεις εκείνων που προτίμησαν να χάσουν τη ζωή τους παρά να προσχωρήσουν στο Σχίσμα. Μάλιστα, δεν θα ήταν υπερβολικό, αν χαρακτηρίζαμε τους ανθρώπους αυτούς νέους «νεομάρτυρες».

Η συμμετοχή της Εκκλησίας εκδηλώθηκε όχι μόνο με τη δράση επώνυμων ιεραρχών, όπως του μητροπολίτη Καστοριάς Γερμανού Καραβαγγέλη, του Δράμας Χρυσοστόμου, των εθνομαρτύρων Κοριτσάς Φωτίου και Γρεβενών Αιμιλιανού, και πολλών άλλων, αλλά κυρίως με το ρόλο που έπαιξε ο κατώτερος κλήρος, ο απλός παπάς της πόλης και κάθε χωριού. Επιγραμματικά, θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο Κλήρος γενικά, με την αφοσιωσή του στην ιδέα της Ορθοδοξίας, και με τους αγώνες και τις θυσίες του, συνέβαλε αποφασιστικά στη σφυρηλάτηση της εθνικής συνείδησης του Ελληνισμού της Μακεδονίας και βοήθησε πολύ στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την επιτυχία του ένοπλου αγώνα αργότερα, στον οποίο και μετέσχε επίσης ενεργά.

Παράλληλος και συχνά συνυφασμένος, λόγω της στενής σχέσης Εκκλησίας και Παιδείας, υπήρξε και ο ρόλος των εκπαιδευτικών, γιατί

το σχολείο ήταν το εργαστήριο, όπου τονώθηκε η εθνική συνείδηση, και το φυτώριο στο οποίο καλλιεργήθηκε βαθιά η πίστη στα ιδανικά του Έθνους. Εκεί διαμορφώθηκε το πνεύμα του αγώνα και της θυσίας, που δημιούργησε αργότερα τους μαχητές και τους μάρτυρες του ένοπλου αγώνα. Εκτός όμως απ' αυτό, ο δάσκαλος και ο παπάς αποτέλεσαν και την ψυχή της κάθε επιτροπής Άμυνας (των Κομιτάτων) που ιδρύθηκαν σε κάθε χωριό για την υποστήριξη του ένοπλου αγώνα. Γι' αυτό και χτυπήθηκαν με λύσσα από τους Βούλγαρους κομιτατζήδες.

Είναι, βέβαια, γεγονός ότι κατά την εποχή του Μακεδονικού Αγώνα η κλεφταρματολική παράδοση, ο θεσμός δηλαδή που στήριζε στο παρελθόν τις ένοπλες εξεγέρσεις, είχε πολύ εξασθενήσει, σχεδόν εξαφανισθεί, θα λέγαμε. Μολαταύτα υπήρχε ακόμη ζωντανό το μαχητικό πνεύμα και αυτό δημιούργησε τους τοπικούς οπλαρχηγούς ή καπετάνιους, όπως λ.χ. τον Μπρούφα, τον Βαγγέλη Στρεμπενιώτη και άλλους, που ηγήθηκαν σε ένοπλα σώματα, καθώς και τα παλληκάρια που τα στελέχωσαν.

Πολύ σημαντική, τέλος, υπήρξε και η συμβολή στον αγώνα της αστικής τάξης. Γιατροί, έμποροι, βιομήχανοι, μηχανικοί, εκπαιδευτικοί, επαγγελματίες και άλλοι, ήταν εκείνοι που στελέχωσαν σε κάθε πόλη τις μυστικές οργανώσεις, οι οποίες, σε συνεργασία με τους Προξένους της Ελλάδας, σήκωσαν το μεγαλύτερο βάρος της οικονομικής και ηθικής ενίσχυσης, καθώς και της διοργάνωσης και διεξαγωγής του αγώνα (συγκέντρωση χρημάτων και πληροφοριών, διακίνηση όπλων, εφοδίων και εθελοντών, περίθαλψη θυμάτων και προσφύγων, οργάνωση διάφορων εκδηλώσεων κ.λ.). Τα πιό χαρακτηριστικά δείγματα τέτοιων μυστικών οργανώσεων υπήρξαν η «Μακεδονική Άμυνα» στο Μοναστήρι και η «Οργάνωση Θεσσαλονίκης». Αλλά και σε κάθε σχεδόν πόλη και χωριό της Μακεδονίας ιδρύθηκαν και έδρασαν τότε παρόμοιες οργανώσεις που συγκέντρωσαν τους καλύτερους εκπροσώπους της ελληνικής κοινωνίας.

Η συμβολή των φορέων, που ήδη μνημονεύσαμε, υπήρξε αναμφισβήτητα μεγάλη, όμως είναι βέβαιο ότι ο αγώνας αυτός δεν θα είχε ευοδοθεί, αν δεν τον ενστερνιζόταν και δεν τον θεωρούσε δικό του ο απλός λαός. Χωρίς τη συμμετοχή και την αυτοθυσία του απλού παπά και του φτωχού δάσκαλου, του αγρότη της υπαίθρου και του εργάτη και μικροπάλληλου της πόλης η Μακεδονία δεν θα είχε ίσως σωθεί.

Η παλλαϊκή κινητοποίηση του Ελληνισμού της Μακεδονίας ανέκοψε τότε τον κίνδυνο της βουλγαρικής επιβουλής. Ο ένοπλος, βέβαια, αγώνας τερματίστηκε με την επανάσταση των Νεοτούρκων της 11/24 Ιουλίου 1908, αλλά η πάλη συνεχίστηκε στις άλλες μορφές της. Κατά την περίοδο μάλιστα αυτή ο Ελληνισμός της Μακεδονίας χρειάστηκε

ν' αγωνιστεί και εναντίον του φανατικού σωβινισμού των Νεοτούρκων και, τέλος, να βοηθήσει τις επιχειρήσεις του ελληνικού στρατού κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913, που μετέτρεψαν σε πραγματικότητα το όραμα πέντε αιώνων σκλαβιάς.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Ι. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

SUMMARY

Stef. I. Papadopoulos, Basic characteristics of the freedom struggles of the Greeks in Macedonia from the great Greek revolution in 1821 to its liberation.

In the beginning of the article are mentioned the principal stages, of the freedom struggles of the Greeks in Macedonia after the revolution of 1821 and until the liberation of the area, which are the following: a) the revolts of 1854 during the Crimean war, b) the revolution of 1878, and c) the Macedonian Struggle, and pointed out the basic characteristics, of the struggles of the Greeks in general during the Turkish rule. It is then inquired into, which of those characteristics still exist in the events under examination and which differentiate, and then follows a recount in general of the main revolts of the Greeks in Macedonia on the above mentioned period as well as their results. Special care is given to the examination of the Macedonian Struggle, its time limits and its various forms.